

Jan Vos als literair en moreel handelskompas voor Amsterdam

Master Nederlandse Taal & Cultuur (deeltijd)
Vroegmoderne Letterkunde
Universiteit Utrecht
Cursus TLMV14601 Ethiek voor de marktplaats

Peter Nieuwenhuizen (8404518)

Docent: dr. Jeroen Vandommele
19 juni 2015

INLEIDING

Een van de beroemde gedichten van Jan Vos (1610-1667) is het gedicht over de kaatssport (JV1-P455)¹: de '*Kaatsbaan van Fortuin*'.

*De Beurs is 't kaatsperk van het weiffelendt Geval.
De koopman strekt haar, in het kaatsen, tot een bal:
nu zal de bal te kort, dan weeder over vallen.
De koopmanschappen zijn bedriegelijke ballen.*

Vos vergelijkt daarin de handel met een risicovol kaatsspel. De Amsterdamse Beurs is het strijdperk van de kooplieden, die nu eens fortuin en dan weer misfortuin hebben. Het hele koopmanschap is daarmee als een kaatsbal, die alle kanten op kan schieten. Het spel van het handelen door kooplieden is een gevaarlijke onderneming, zo lijkt Jan Vos te bedoelen, waarmee hij de lezer waarschuwt voor deze bezigheid.

Jan Vos was een Amsterdamse wijnroeier en glazenier: een glasloder en glaszetter die als koopman en ambachtsman zijn geld verdiende. Hij was als glazenier lid van het beroepsgilde van Sint Lucas en had door zijn opdrachten vele contacten met de gegoede burgerij van de stad, met het stadsbestuur zelf, met kooplieden en andere ambachtslieden. Daarnaast schreef hij vele gelegenheidsgedichten voor zijn uitgebreide vrienden- en kennissenkring, zoals de invloedrijke families Huydecoper, Bikker, De Graef, Witsen en Van Vlooswijk.² Geerdink spreekt in haar dissertatie over Jan Vos zelfs over een positie als huisdichter bij de familie Huydecoper als een van de vijf posities die hij innam in Amsterdam, naast stadsdichter, theaterman, glazenmaker en verdraagzaam katholiek.³ Handelscontacten en literatuur liepen bij hem gezamenlijk op.

Later werd Vos ook bestuurder van de Amsterdamse Schouwburg en schreef drie toneelwerken die daar opgevoerd werden, zoals de *Klucht van Oene* en het spektakelspel *Medea* uit 1667, dat veel ophef veroorzaakte door het 'kunst- en vliegwerk' dat op het toneel vertoond werd.⁴

1 JV1-P455: zie de bijlage met gedichten. JV1 verwijst naar de eerste bundel van Jan Vos uit 1662, JV2 naar de tweede bundel uit 1671, JVO verwijst naar de *Klucht van Oene*. P455=puntgedicht nr.455 van de in totaal 755 puntgedichten.

2 Nieuwenhuizen 2005, p.37.

3 Geerdink 2012, p.78-97.

4 Nieuwenhuizen 2005, p.42.

Jan Vos is daarmee een interessante casus als het gaat om de opvattingen over de ethiek van marktplaats in het Amsterdam van de zeventiende eeuw. Hoe schreef Vos in zijn honderden gedichten in die tijd over zijn beroep als koopman en over de gedragingen van zijn vrienden en kennissen? Wat waren volgens Vos de morele waarden waaraan een koopman zich moest houden in het handeldrijven? Wat zegt dat over Vos zelf en zijn ethiek? Waren de opvattingen van Vos afwijkend van de gangbare opvattingen uit die tijd? Is er iets van deze frictie waar te nemen in zijn gedichten? En weken de opvattingen over handeldrijven in zijn toneelwerk, geschreven voor een breder (schouwburg)publiek, af van de puntdichten die hij schreef voor tijdgenoten?

Om op deze veelheid aan vragen een antwoord te vinden, is het literaire werk van Jan Vos onderzocht op het voorkomen van opvattingen over markt ethiek. Hiervoor zijn twee verzamelbundels met gedichten doorgenomen: *Alle de gedichten van den poëet Jan Vos – deel 1* (1662)⁵ en de postume bundel *Alle de gedichten van den vermaarden poëet Jan Vos – deel 2* (1671)⁶ en een van zijn toneelwerken, de *Klucht van Oene* (1642).⁷

De opvattingen in de gedichten worden gelegd naast de tekst van de klucht en vergeleken met de opvattingen van o.a. Barlaeus, Udemans en Coornhert, over de rechtschape koopman. Hoewel Vos als katholiek getypeerd wordt en in het werk van de dichters uit die tijd de religieuze poëzie een groot aandeel had in hun werk⁸, was dit bij Vos volgens Geerdink toch nauwelijks het geval.⁹ Of hiermee iets te zeggen is over de invloed van bij uitstek religieuze roergangers als Udemans en Coornhert die over de markt ethiek schreven, is dan ook de vraag.

Ontwikkeling van de handel in Amsterdam

Na de val van de handelsstad Antwerpen in de zestiende eeuw, kwam er een versnelling in de handel in Amsterdam. Veel Antwerpse kooplieden, handelaren en arbeiders trokken naar

5 Deze bundel is digitaal bestudeerd, via de DBNL, op http://www.dbnl.org/tekst/vos_002alle01_01/. Geraadpleegd op 28 mei 2015.

6 Deze bundel is digitaal bestudeerd, via de DBNL, op http://www.dbnl.org/tekst/vos_002alle02_01/. Geraadpleegd op 28 mei 2015.

7 De klucht is geraadpleegd in de 5e druk uit 1662, opgenomen in de bundeling van Buitendijk (1975). Deze is wat uitgebreider dan de eerste druk uit 1642.

8 Van Strien & Stronks 1998.

9 Geerdink 2012, p.150.

Amsterdam en brachten kennis, ervaring en geld mee. In Amsterdam werden financiële instellingen geïntroduceerd, als de Wisselbank in 1609 en de Amsterdamse Beurs in 1613. Jan Vos schrijft in veel van zijn gedichten over deze instellingen en de houding die kooplieden gingen aannemen in de omgang hiermee. De ethiek van de handel en het omgaan met geld, munten, wisselbrieven, aandelen en verzekeringen zijn onderwerpen van gesprek. De kooplieden en ambachtslieden waren op zoek naar een wijze van handel, die algemeen aanvaard werd en paste bij de opvattingen die hen voorgehouden werden, door predikanten, (rechts)geleerden en filosofen.

De handel bracht grote ontwikkelingen teweeg: een groei in inkomen en positie, een stijging op de sociale ladder, maar ook een scherpere tegenstelling tussen arm en rijk en sociale ongelijkheid in rechten van arbeider en ambachtsman. In zijn gedichten laat Jan Vos zien oog te hebben voor de groot- en kleinheden van zijn tijdgenoten en kennissen en zegt daarmee en passant iets over zijn eigen positie als ambachtsman.

Veel ideeën over handel gaan terug tot Aristoteles, die pleitte voor rechtvaardige en gelijkwaardige handel, waarbij een eerlijke prijs voor de te verkrijgen goederen betaald moest worden, in een streven naar balans tussen beide partijen, handelaar en koper. In de weegschaal tussen egoïsme en altruïsme staat het algemeen belang, waaraan Aristoteles hecht. Die balans kan bereikt worden door vertrouwen, elkaar kennen en gelijkwaardigheid tussen de handelspartijen. Een deugdzzaam leven als koopman gaat hand in hand met vrijgevigheid en gerechtigheid.

Jan Vos heeft verschillende puntgedichten geschreven waarin hij hierover opmerkingen maakt. In zijn gedicht '*V. aan Amsterdam*' (JV1-P391) schrijft hij:

*Zwijgh van uw koopmans beurs; Freek heeft nooit beurs gestelt,
En pleegt ook koopmanschap. vraagt gy: met wat voor waaren?
Met Staat- en oorlogs ampt: maar eer men leever, geldt.
Wie dat eerst geldt heeft hoeft niet bankerot te vaaren.*

In de handel ervaart Vos kennelijk dat er waren geleverd worden voordat er betaald is en dat de schuldenaar naderhand failliet ('bankerot') gaat. Deze handelspraktijken kwamen meer voor: men kocht goederen en verkocht ze, zonder aan de verplichtingen te voldoen. Vos wil in zijn gedichten hiertegen waarschuwen, zoals in het gedicht '*Aan zeeker bankrotier die op zijn kunstigh zilverwerk roemde*' (JV1-P354):

*Gy roemt het hier fatsoen van uwe goude schaaen:
Maar die u geldt af eist, ontzegt gy te betaalen.
De kunst is heerlijk: maar die schijven heeft van doen,
Is die 't gebroke goudt niet nutter dan 't fatsoen?*

Vos maakt duidelijk dat het onfatsoenlijk is om goede sier met geld en goed te maken, terwijl de schuldeisers, die afhankelijk van hem zijn, niet uitbetaald worden. Ook het (te) laat betalen is hem een doorn in het oog. Als glazenier wilde Vos uiteraard ook voor zijn werk betaald worden. Het gedicht 'Kaale Joost' (JV1-P96):

*Joost is heel reklyk, hoord' ik hem onlangs verhaalen;
En 't is zoo: want Joost toont zich taay in te betaalen.*

En soms kan een achterstallige schuld in de handel met een grap opgelost worden, maar de ondertoon is grimmig: je moet er veel voor over hebben om je rechtmatige betaling te ontvangen. In 'Neel troude Gryn haar slaaper' (JV1-P429) staat er de schuldeiseres niets anders te doen dan met de schuldenaar te trouwen om de schade te beperken:

*Neel hadt aan Gryn geborgt: maar hy kon niet betaalen.
Hier eist verstandt, zeidt Neel, of ik verlies 't geduldt.
Wat deedt zy om haar geldt van Gryn weêr in te haalen?
Zy trouwd' hem, om geen schaâ te lyden, over schuldt.*

En een onverholen kritiek uit Vos in het puntgedicht 'Aan R.F.K.' (JV1-P746), als de schuldenaar zich gemakkelijk van zijn openstaande rekening bij de koopman wil afmaken:

*Gy zult myn reekening eens overzien, zegt gy.
Het over zien is veel te haatelyk by my.
Dies ziet 'er toch eens in, ik kom om geldt te haalen.
Wiez' over zien wil zoekt my nimmer te betaalen.*

Ook geeft Vos een mening over zijn eigen beroep als glazenier: hij heeft baat bij gebroken ruiten, immers dat betekent voor hem werk aan de winkel, hij verdient er zijn eerlijk loon mee. In het gedicht 'Glazemaaker' (JV1-P434) parodieert hij op de hedendaagse uitdrukking 'de een z'n dood is de ander z'n brood':

*Glasmaaker noemt my d'een, en d'ander weêr glasbreeker:
Wie dat glaslooder zeidt, ken 't ambacht wel zoo zeeker.
Glasbreeken doen ik meê: maar eer ik 't loôn begin.
Wie glas met schaade breekt, ik breek het met gewin.*

In de handel mag er winst gemaakt worden. Barlaeus sprak in zijn rede over *De Wijze Koopman*¹⁰ bij zijn toetreden tot het Amsterdams Athenaeum tegen een publiek van verzamelde kooplieden over de begeerte die geen persoonlijk geluk brengt, de begeerte die strijdt met de hebzucht van het individu. Een deugdzame levenswandel mede gebaseerd op kennis, brengt de koopman biedt juist veel meer uitzicht op dit geluk. Als je je winst maakt als koopman, dan kan de overwinst gebruikt worden om het Algemeen Belang te dienen. In Amsterdam is dit ook zichtbaar in het oprichten van tehuizen voor weduwen en wezen, voor ouderen en hulpbehoevenden.

Ook Coornhert geeft aan dat winst wel mag, maar dat deze met mate gedeeld moet worden met hen die het harder nodig hebben. Uiteraard moet de koopman een deel van de winst opzij zetten voor moeilijker tijden: zijn gezin of zijn onderneming kan in gevaar komen en daarmee zijn handelspraktijk en daarmee dus het Algemeen Belang. Lesger¹¹ noteert enerzijds de opkomende rijkdom van de Amsterdamse kooplieden, zich uitend in grote huizen, kunstwerken, openbare gebouwen en anderzijds de opkomst van de sociale voorzieningen voor de minder bedeelden.

Rechtvaardigheid, winst, rijkdom en armoede

Allerlei gedichten van Jan Vos duiden erop dat hij positief stond tegenover het maken van winst, mits er een tegenprestatie tegenover stond. Voor winst moet gewerkt gewerkt worden. In het puntgedicht '*De soomer*' (JV1-P441), vergelijkt hij het verkrijgen van winst met aangename extra arbeid om dit te bereiken:

*De Soomer ziet op winst. aan winst is arbeid vast;
Maar hoop van overwinst gevoelt in 't werk geen last.*

Ook in het spiegelgedicht '*Mispelding*' (JV1-P523) zegt hij ongeveer hetzelfde, als hij speelt met de termen 'winter' en 'zomer', die hij in relatie brengt met winst en meer opbrengsten:

*Het woordt van winter heeft zijn oorsprong van win teer;
De winst is teer, wanneer men 't water kan berijden:
Maar 't woordt van zoomer spruit, dunk my, van kom zoo meer.
Wie dat wel zaait en oest, wenst die niet zoo meer tijden?*

10 Barlaeus 1632, Mercator Sapiens.

11 Lesger 2008, p.82.

De woekerpraktijken werden al veel eerder veroordeeld. Sebastian Brant liet in zijn *Narrenschiff* uit 1494 zien, dat de woekeraar als een 'lestich sot' beschouwd werd¹² en zo snel mogelijk van de aarde moest verdwijnen. Coornhert pleit voor een rechtvaardige verdeling, waarbij de rijke deelt in zijn overvloed met de arme. In zijn emblemenboek *Recht ghebruyck ende misbruyck van tydelicke have*¹³ laat hij zien hoe over rijkdom en armoede gedacht kan worden, over tekort of genoeg, gierigheid, spaarzaamheid en bestedingen. Met zijn boek zet hij mensen uit die tijd aan het denken: ieder kan een eigen interpretatie geven aan de emblemen via motto, pictura en subscriptio.

Bij het embleem 3 over overvloed, nooddrift en gebrek maakt Coornhert duidelijk dat je vanuit overvloed kan delen met de behoeftigen, die niet genoeg hebben om te overleven; hierbij verwijst Coornhert ook naar de bijbel die aangeeft dat je maar weinig nodig hebt om een goed leven te leiden, zolang je nooddrift gelenigd is. De verdeling van rijkdom en goederen hoeft niet over iedereen gelijk te zijn.

Tevredenheid met datgene wat je hebt, is ook een les die Coornhert toont in zijn embleem 13 over de rijkdom. Met een verwijzing naar de bijbelse Hebreeënbrieff 13:5 laat Coornhert zien dat het aardse gewin slechts kaf is, vergeleken met het hemelse koren dat een rechtvaardig koopman wacht. Christus aanvaarden en gelovig leven, staat bovenaan. Wie dat niet doet, belandt volgens Coornhert in de categorie 'zotten', die ook al bij Brant is genoemd.

Voor een koopman uit de zeventiende eeuw zijn dat lastige overwegingen. Winst maken mag, maar gematigd en rechtvaardig, geen woekerpraktijken, geen gierigheid betonen, maar mededogen met de behoeftigen om hen in hun nooddrift te lenigen, spaarzaam omgaan met de verworven rijkdom om het eigen bestaan en dat van de zaak en familie te bestendigen. Een hele set van uitgangspunten waar een koopman zijn weg in moet bepalen.

De koopman Jan Vos heeft in zijn ambacht vele situaties meegemaakt die hierbij aansluiten. In zijn gedichten zinspeelt hij hierop. In het gedicht '*Op Juffrou Anna van Loon, gemaalin van den Heer Mr. Willem Blaau*' (JV1-P700) speelt Vos met de namen Van Loon en Blaau, maar laat tegelijk zien dat een eerlijke koopman, zoals Blaau, zijn verkregen gelden investeert in een eigen huis, om zo ook zijn voortbestaan te verzekeren.

Een eerlijk koopman zoekt zijn huis van loon te bouwen.

12 Brant 1548, ho.88.

13 Coornhert 1620, *Recht ghebruyck ende misbruyck van tydelicke have*, emblemen 1, 3, 13, 15, 16, 17, 23.

*Van loon komt dapperheid: zoo raakt een Vorst ten troon.
Elk schijnt op Saturday van loon het meest te houwen:
Maar Blaau die houdt, dit 's meer, het heele jaar van Loon.*

Eerlijke arbeid moet ook eerlijk betaald worden, zelfs als het gaat om de dichtkunst. Jan Vos schreef veel gedichten, waarvoor hij soms wel en soms niet betaald kreeg.¹⁴ Bij een eerlijke uitruil schrijft hij over de betaling voor een gedicht in '*Tabak voor rym*' (JV1-P573):

*Hans schreef een eerdicht voor Michiel, daar roem in stak.
Michiel gaf Hans, tot loon van 't dicht, een rol tabak.
Is dat beloonen? ja: hy hiel de rechte paalen.
Die windt verkoopen moet men weêr met rook betaalen.*

Vos lijkt hiermee te parodiëren op een verhaal uit de *Tijl Uilenspiegel*, waarin Tijl voor de geur van gebraden eten betaalt met de klank van rinkelende munt.¹⁵ Tegelijkertijd geeft Vos ook aan dat het verkrijgen van goederen zonder inspanning hem aantrekkelijk lijkt. Hij laat dit zien in een gedicht over jagen, waarin hij liever lui dan moe is, liever zonder inspanning aanschuift aan de opgediende jachtdis, dan zich moe te maken om het bejagen van de prooi. Zonder arbeid de beoogde winst opstrijken: dit lijkt in tegenspraak met de eerlijke prestatie. Een fragment uit het gedicht '*Aan den Eed. Gestr. Heer Joan Huidekooper van Maarseveen*' (JV1-P324):

*Gy noodt my in het veldt om 't veldthoen te verschalken,
En haas te jaagen, die gy endlyk achterhaalt:
Ik volg noch vlugge hondt, noch scherpgebekte valken.
Al waar men zweet voor geeft wordt veel te dier betaalt.
...
Ik zoek het schuwe wildt, dat gy in 't veldt op doet,
Te vangen op uw disch, en makkelyk te eeren.
Wie in de schootel jaagt, zal vangen en niet zweeten.*

Eerlijke arbeid hoort degelijk beloond te worden. In de *Klucht van Oene* maakt Fijtje, de vrouw van Oene, ruzie met een notaris in het vijfde bedrijf. Ze verwijt hem dat zijn vader bankroet is gegaan. De notaris repliceert dat Fijtjes vader een veel erger onrecht heeft gepleegd: hij heeft zijn arbeiders niet het loon uitbetaald waar ze recht op hadden. Hij heeft het zelfs nog bonter gemaakt: bij hun beklag probeerde Fijtjes vader hen te verwijzen naar de aalmoezeniers, waarmee hij zijn schuld afwentelde op andere kooplieden (JVO:r736-r742).

[Fijtje]

14 Geerdink 2012, p.43.

15 Kisling & Verhuyck 2008, p.93.

*Wel, valse testament-schrijver, wat heb jy te zeggen? jou vaar is bankerot evaaren.
[Notaris]
Dat men vaar bankerot voer, kost jou niet ien zier:
Hy gaf noch vijftwintig ten hondert, dat is de rechte koers van ien bankerottier:
Maar jou vaar was ien dief: want as hum zen werkvolk werk t'huis brochten, wou hy heur 't bedonge loon niet geeven.
Zeide zy; sinjeur we kennen van zulk ien kleine loon niet leeven:
Wees jy te vreen zeide hy, ja ik rae jou dat je van hooger loon zwijgt:
Ik bin ien buurtmiester, ik zel maaken datje onderhouding van de Almoeseniens krijgt.*

Daar staat tegenover dat Vos zelf ook genoeg neemt met eer voor zijn werk en niet op de grootste geldelijke beloning uit is. Voor zijn dichtwerk ontvangt hij liever een lauwerkrans dan een zak met goud. Rijkdom en armoede zijn relatief. Hierin is de gedachte van Coornhert te herkennen, die in zijn eerste embleem¹⁶ aangeeft dat zowel rijkdom als armoede een waarde vertegenwoordigen en in gelijke mate blijdschap en zorgen kunnen opleveren. Vos schrijft in zijn gedicht '*In 't stamboek van H.Galama*' (JV1-P194):

*De Dichtkunst acht men arm: maar 't zeggen heeft geen schyn.
Wie alles doet om niet, toont die zich arm te zyn?
Neen: ryker dan de geen die goudt door twisten haalen.
De Dichtkunst laat zich met een lauwerblatt betaalen.*

In een van zijn gedichten laat Vos ook zien, dat het liefde voor God groter moet zijn dan de liefde voor goud. Door te spelen met de ene letter verschil, laat hij zien, dat een koopman eigenlijk zijn geloof voorop moet stellen. In zijn gedicht geeft Vos wel aan dat 'de menschen' (de algemene opinie) in zijn tijd al meer opzagen tegen geld dan geloof. Het gedicht '*Godt en goudt*' (JV1-P214):

*Een letter is 't verschil van Godt en goudt, zeidt Knyf.
Godt heeft 'er niet dan vier, en 't woordt van goudt wel vyf.
De menschen zien op 't meest. o goddelooze zinnen!
Is 't dan ook vreemt dat veel het goudt voor Godt beminnen ?*

Voorbeeldfunctie en deugden

Een rechtschapen koopman is een sieraad voor de maatschappij, een weldaad voor de stad en verdient navolging. Dit is de boodschap die de rederijkers in de zestiende eeuw verkondigden in hun proloogwedstrijd tijdens het *Antwerps Landjuweel* van 1561. De boodschap in de proloog werd ingegeven door het thema van die wedstrijd: “Hoe oirboirlijk ons sijn die

16 Coornhert 1620, *Recht ghebruyck ende misbruyck van tydlicke have*, embleem 1.

cloecke engienen Coopliden, die rechtveerdich handelen eenpaer?"¹⁷ Dat de rederijkers, die zelf ook kooplieden waren en meededen aan een door kooplieden gesponsorde wedstrijd, een positief beeld presenteerden van de koopman, wekt nauwelijks verbazing. In de *Proloog van de Olijftack* uit Antwerpen spreekt het personage Rechtveerdicheyt:¹⁸

*Dit sal ick bethoonen met redene claer
Waer toe die coopliden sijn gheordineert
Tot het welvaren vanden lande / maer
Niet om woecker / waer op veel sijn gheuseert
(Waer door dat groot goet wert gheconquesteert)*

Jan Vos schrijft een eeuw later in enkele gedichten ook over de koopman als lovenswaardig persoon, als held die gevaren trotseert, zoals woeste zeeën en oorlogshandelingen, om de welvaart aan de stad te brengen. Maar er is dan wel sprake van winst voor de koopman. In het gedicht '*Op d'afbeelding van den E. Heer Joan de Zwaan*' (JV2) is te lezen:

*Dus leeft de Zwaan door kunst, een Zwaan die deur de baaren
Durft bruizen met zijn geest tot steun van huis en landt.
Zoo strekt hy aan het Y een van de Beurspilaaren.
De Beurs behout het huis en Staat in vaste stant.
Zijn inborst, trouw van aart, zal na zijn sterven leeven.
Een loflijk koopman weet de doodt verby te streeven.*

Een eerbetoon aan koopman De Zwaan, die de Amsterdamse Beurs en de Staten-generaal zijn dienst bewijst en na zijn dood doorleeft als held. Ook aan de inspanningen van koopman-schipper Willemsen, die rijkdom aan de stad brengt, wordt door Jan Vos hulde betoond, in het gedicht '*Op 't glas in 't huis van Symen Willemsen, schipper op d'Eendracht*' (JV2):

*De scheepen zijn gebouwt om koopmanschap te laaden:
Zoo houdt de rijke Beurs de Staat der Staaten staan.
De winzucht vreest noch windt, noch Thetis diepepaaden.
Zoo zagh men Willemszoon met d'Eendracht, rijk gelaân,
De golven ploegen, spijt de zee- en krijgsgewaaren.
Een dapper Zeeman poogt zijn waaren te bewaaren.*

De koopman is een voorbeeld voor de stad Amsterdam. In die voorbeeldfunctie hoort hij ook zijn deugden te betonen, zoals dankbaarheid, vrijgevigheid, eerlijkheid, spaarzaamheid en verstandig omgaan met bezit. Udemans sprak in 1640 van matigheid als een christelijke deugd van een bemiddeld koopman, omdat hij 'veel occassie heeft tot onmatigheyt, want het

17 Bostoen 1991, p.335.

18 Prologhe vanden Olijftack 1561, r.61-65.

gheldt kan hem alle dinck te weghe brengen'.¹⁹ Jan Vos laat in diverse gedichten zien, dat hij spilzucht en leugenachtigheid verafschuwt. In het gedicht '*K.N. Loogenachtige geldtverquister*' (JV1-P485) treft hij beiden bij 'K.N.' aan:

*Gy spilt uw geldt en toont nochtans een gierig' aart.
Hoe kan dat zijn? om dat gy staâgh de waarheid spaart.
Wildt gy by zuinigen en milden zijn geleecken?
Weez' zuinigh op uw geldt, en mildt in waarheid spreeken.*

En geld verspillen aan drank is Vos een gruwel. Zijn advies is juist spaarzaam met het geld om te gaan, dat is de kunst in '*Jool de geldtverquister*' (JV1-P325):

*Jool leert boekhouden, om naar Indiën te vaaren:
Want hy verteert, aan landt, zyn geldt in Bacchus waaren.
Ik weet hem beeter raadt: boekhouden is om zunst.
Jool leert geldt houden: want dat is de rijkste kunst.*

Vos heeft wel kritiek op diegene die vermogend is geworden en met zijn geld het recht naar zijn hand weet om te buigen. Een koopman moet eerlijkheid nastreven en niet zijn geld als machtsmiddel inzetten. Vos schrijft hierover in '*Zeeker Advokaat van quaaade zaaken, heeft twee deuren aan zijn huis*' (JV1-P444):

*Dit zijn twee deuren van een ongelijk vermoogen;
Hier woont de Waarheid; daar, haar vyandin, de Loogen:
Maar die van Waarheid wordt hier zelden opgedaan.
Wie geldt heeft en geen recht moet deur de Loogen gaan.*

De Amsterdamse Beurs en financiële transacties

De Beurs met wisselpraktijken, munthandel en verzekeringen was een nieuwe ontwikkeling in de stad Amsterdam in de zeventiende eeuw. Kooplieden zagen hier een kans om hun fortuin te bestendigen, maar tegelijk leidde de Beurs ook tot gevaren van verval. Niet elke koopman had een fortuinlijke hand in de handel. Joost van den Vondel dichtte in zijn gedicht '*Aen de Beurs van Amsterdam*' (1643): 'het Beursgeluck dat komt, en gaet'. De Florentijnse edelman Ludovico Guicciardini schreef in zijn werk over Nederland²⁰ (Antwerpen) dat het wisselen op de Beurs door kooplieden rechtvaardig en neutraal moest gebeuren, met een bescheiden rentevergoeding. Jan Vos heeft een sterke mening over woekeraars en oneerlijke economische

19 Vergunst 1970, p.22, noemt dit bij Udemans een krachtig bestrijden van alle overdaad en luxe, waarbij ook wijn en sterke drank worden afgewezen. Een maaltijd mag nog wel, maar dan ter ere van God.

20 Guicciardini 1612, p.94.

praktijken op de Beurs. Dit zal mede ingegeven zijn door zijn eigen ervaringen als koopman en die van collega koopman-schrijver Vondel. Het gevaar van bankroet gaan was niet ondenkbeeldig, afgaande op de gedichten van Vos. Een bankroet trekt iedereen mee in zijn val, ook de weduwe en de wees, zoals Vos schrijft in '*Schurfde schaapen blaaten het meest*' (JV1-P225).

*Het Schouburgspel, zeidt Joost, komt van den helsche geest;
En zelf leert hy een rol daar weeuw' en wees voor vrees.
Hy maakt de ruime markt en beurzen tot tooneelen.
Vraagt gy: waarom? om 't spel van bankerot te speelen.*

Niet alle kooplieden die op de Beurs handelen, zijn verstandig volgens Vos. In zijn *Klucht van Oene* laat hij Oene zeggen (JVO:r647):

Jy moet deinken ik bin ien Koopman en ien van de beste Sinjeurs.

waarop zijn vrouw Fijtje, met wie hij ruzie heeft om haar ontrouw, hem smalend toewerpt (JVO:r648):

Dat de zotten belle droegen, hoe geweldig zou et 's middags klinken op de Beurs!

en Vos tevens indirect verwijst naar het *Sottenschip* van eerdergenoemde Brant.

Tegelijk geeft Vos aan dat bankroet ook veroorzaakt kan worden door te gemakkelijk geld te verspelen met kaarten of bordspelen, in '*Onderscheidt van bankerotten*' (JV1-P251):

*Veel vaaren bankerot, als 't weer hun goedt doet blyven.
Jan heeft zyn geldt verspeelt door kaartblatt, steen en schyven;
Ia hy verspeelde lest zyn huis en eigen beeldt.
Wie bankerot vaart, Jan is bankerot gespeelt.*

Veel scherper veroordeelt Jan Vos de woekerpraktijken. Zoals al eerder aangegeven bij Brant, werd woekerwinst niet positief beoordeeld. Een woekeraar is volgens Vos iemand die er alleen maar op uit is om iedereen armer te maken en dient niet het algemeen belang. In '*Aan A. D. woekeraar*' (JV1-P51):

*Gy ziet graag armeluy, zegt gy; maar 't is te wraaken.
Waarom? om dat gy al wie ryk is arm wilt maaken.*

Het woekeren kan zelfs huwelijken ontwrichten, als de zucht naar geld de liefde vervangt, schrijft Vos in '*Slaapende Cupido*' (JV1-P146):

*Hier slaapt de mingodt: want hy kan geen toegang vinden.
De harten laten zich geen meer door Liefde binden.
Het huwelyk heeft zich tot woekeren gestelt.
't Hart wordt nu niet gewondt dan door een pyl van geldt.*

Ook de lommerd, die rente vraagt voor het belenen van een onderpand, is in de ogen van Jan Vos een oneerlijk handelsman. De lommerd brengt mensen aan de bedelstaf en de 'lombardier' staat voor Vos gelijk aan een rover en uitbuiters, in '*Flip schilderde veel tydts struikroovers*' (JV1-P298) en '*Flip de lombardier*' (JV1-P178)

*In rooveryen, op 't panneel, toont Flip zyn geest;
Maar 't is niet vreemt: zyn vaâr is Lombardier geweest.*

*Wie geldt van nooden heeft, moet zich by Flip vertoonen:
Deez' trekt van hondertpondt, voor 't leenen, hondert kroonen.
Uw panden blyven borg, al wisselt gy van wyk.
De ryke maakt hem arm, en d'arme maakt hem ryk.*

En soms komen woekeren en belenen bij de lommerd bij elkaar, in '*Aan Lammert de woekeraar*' (JV1-P169):

*O Lammer! dat uw a een o wierdt, in het leezen,
Dan zou uw naam, gelyk uw huis, een lommert weezen.*

In zijn '*Klucht van Oene*' laat Jan Vos in het tweede bedrijf de koopman Oene vertellen over zijn gedroomde bezoek aan de hel, waar hij vele uitbuiters en valse kooplieden had aangetroffen: woekeraars, advocaten, pachters, zijdeververs die de zijde te zwaar maakten, paskwillenschrijvers en glazenmakers, indirect misschien naar zichzelf en gildeggenoten verwijzend. In de klucht zegt Oene over woekeraars (JVO:r219-r223):

*Toen quam, ik op ien aare plaats, by menschen mit ien woekerende geest;
Deez'hadden, toenze noch in de werrelt waeren, Lommerthouwers eweest:
Nou waerenze in de helsche lommert verzet teugen vijf en veertig en ien quart ten hondert
En om datze et verstaegeldt niet opbrochten, worden'er alle daag ien lit van et lijf eplondert.
Die deur et zwiet en bloet van armen rijk worden vereisen gien minder ellent.*

Een woekeraar is volgens Vos tot op het bot verdorven. Hij laat in de klucht Oene en Ritsaart stilstaan bij een grafzerk van een woekeraar, waarop staat (JVO:r460-r463):

*Hier leit hy die het spijt dat hem de doodt verriedt:
Noch meerder spijt het hem dat hy zyn geldt verliet:
Wat of dees Woekeraar het allermeeest mach spijten?*

Dat hem de wurmen 't vleis om niet van 't been af byten.

De woekeraar heeft zelfs na zijn dood nog spijt van het feit dat hij de kans heeft laten lopen om geld te kunnen verdienen. Ook de valsemunterij komt in Amsterdam voor. De eerlijke munter die het geld maakt, heeft volgens Vos een fatsoenlijk beroep en voorziet in een grote behoefte, volgens '*Geldt-munter*' (JV1-P680).

*Een Munter heeft het drok met stempelen van schijven.
Hy heeft veel toeloop: want hy maakt heel goedt fatsoen.
Zijn werken ziet men niet lang in zijn winkel blijven.
Wie all' mans gaading maakt heeft 't allermeest te doen.*

Maar er wordt ook geld vervalst: de gouden Louis d'Or wordt door een koperen variant vervangen, wat geen genade vindt in de ogen van Jan Vos in '*Een koopere vergulde Louys*' (JV1-P724):

*Dit geldt is quaad van hart: maar 't heeft een goede stempel.
Hier schuilt een koperbeeldt in een vergulde tempel.
Geloof de munter niet, zijn vleien heeft slechts schijn.
Van buiten is Louys, van binnen Mazarijn.*

Jan Vos als moreel kompas voor Amsterdam

Door zijn positie als koopman-dichter heeft Jan Vos een bijzondere positie in Amsterdam ingenomen. Als dichter heeft hij commentaar kunnen geven op de ethiek van de markt van zijn medekooplieden en -ambachtslieden. Uit zijn behandelde gedichten en teksten kan zijn visie gedestilleerd worden.

Bij Jan Vos geldt een sterk gevoel van rechtvaardigheid: voor geleverde arbeid moet rechtvaardig betaald worden. Als de betaling te lang uitblijft of zelfs ontdoken wordt (de vader van Fijtje), dan veroordeelt Vos dit. Wel geeft hij aan dat hijzelf ook kan genieten van goederen waarvoor hij geen arbeid heeft hoeven te verrichten (de jachtscene met Huidekoopert), hoewel arbeid wel tot rechtvaardige winst mag leiden.

Tegelijkertijd bedrijft Vos ook zelfspot op zichzelf als hij het ambacht van glazenier ter discussie stelt via o.a. *Oene in zijn klucht*: hierin staat de glazenier niet op een betere positie van allerlei andere beroepen waar oneerlijke handel voorkomt.

In alle gevallen veroordeelt Vos de bestaande woekerpraktijken die in het zeventiende eeuwse

Amsterdam gewoon waren. Woeker maakt arm. Ook de praktijk van het belenen bij de lommerd kan niet op zijn goedkeuring rekenen, evenals valsemunterij. Een koopman die risico neemt (Symen Willemsen), mag van Vos wel recht hebben op een winst, die weer in de handel of in een huis voor de koopman gestoken mag worden. Rijkdom mag weer niet gebruikt worden om het recht, dat voor iedereen geldt, om te buigen en naar eigen hand te zetten door leugenachtige advocaten.

De koopman moet spaarzaam zijn en geen geld verkwisten aan onnutte zaken, zoals kaartspel of drinkgelag. De katholieke Vos geeft aan dat de liefde voor God moet gaan boven de liefde voor goud.

Hij waardeert de koopman als belangrijke pilaar voor de stadseconomie (Joan de Zwaan), net als het instituut Beurs. Wel waarschuwt hij vaak voor het feit dat niet iedereen geschikt is om handel te drijven via de beurs en mogelijk bankroet kan gaan. De poëzie is voor Vos soms een uitweg: hier is geen geldelijke beloning nodig, maar een eerbewijs is voldoende. Rijkdom en armoede zijn maar relatief.

In de opvattingen van Jan Vos in zijn gedichten en tekst zijn de gedachten van Brant (1494), het Antwerps Landjuweel (1561), Coornhert (1580, 1620), Guicciardini (1612), Barlaeus (1632) en Udemans (1640) terug te vinden. Vos heeft daarmee een mooie schakel gelegd tussen zijn dichterschap en zijn koopmanschap in het zeventiende eeuwse Amsterdam.

LITERATUUR

- Barlaeus, C. (1632), *Mercator Sapiens. Oratie gehouden by de inwijding van de Illustere School te Amsterdam op 9 januari 1632*. Ed. S. van der Woude. Amsterdam: Universiteitsbibliotheek, 1967.
- Bostoen, K. (1991), 'Zo eerlijk als goud - de ethiek van de wereldstad'. In: H. Pleij (*ed.*), *Op belofte van Profijt*. Amsterdam: Prometheus, p.333-346.
- Brant, S. (1548), *Der sotten schip*. Antwerpen. Hfdst. 88 van de Nederlandse vertaling van *Das Narrenschiff* (1494).
- Buitendijk, W.J.C. (1975), *Jan Vos toneelwerken*. Assen: Van Gorcum.
- Coornhert, D.V. (1620), *De Coopman, Aenwysende d'oprechte conste om Christelyck ende met eenen gelycken moede in 't winnen ende verliesen coophandel te dryven*. Norden. Ed. S. van der Woude. Amsterdam: Corvey, 1969.
- Coornhert, D.V. (1620), *Recht ghebruyck ende misbruyck van tydlicke have*. Amsterdam.
- Geerdink, N. (2012), *Dichters & verdiensten: de sociale verankering van het dichterschap van Jan Vos (1610-1667)*. Hilversum: Verloren.
- Guicciardini, L. (1612), *Beschrijvinghe van alle de Neder-landen anderssins ghenoomt Neder-Duytslandt*. Amsterdam: Willem Jansz, p.93-95.
- Kisling, C. & Verhuyck, P. (2008), *Kwelgeest*. Amsterdam: Arbeiderspers. Bevat een vrije vertaling van de Straatsburgse Tijl Uilenspiegel editie uit 1515.
- Lesger, C. (2008), 'Merchants in charge - the self-perception of Amsterdam merchants, ca. 1550-1700'. In: M.C. Jacob & C. Secretan (*eds.*), *The self-perception of early modern capitalists*. New York: Palgrave Macmillan, p.75-97.
- Nieuwenhuizen, P.I. (2005), 'Het zien gaat voor 't zeggen – over het belang van het toneelstuk medea (1667) van Jan Vos'. In: *Schoon Schip* 12 (1), p.36-43.
- Strien, T.van & Stronks, E. (*eds.*) (1998), *Het hart naar boven – religieuze poëzie uit de zeventiende eeuw*. Amsterdam: Ambo.
- Udemans, G. (1640), *'t Geestelijck roer van 't Coopmans Schip*. Dordrecht: Francoys Boels.
- Vergunst, A. (1970), *Godefridus Cornelisz. Udemans en zijn 't Geestelijck Roer van 't Coopmans Schip*. S.l.: s.n.
- Vos, J. (1642), *De klucht van Oene*. Amsterdam: Severijn Thysz. 1e dr.
- Vos, J. (1662), *De klucht van Oene*. Amsterdam: Jacob Lescaille. 5e dr.
- Vos, J. (1662), *Alle de gedichten van den poëet Jan Vos*. Deel 1. Amsterdam: Jacob Lescaillje.

Vos, J. (1671), *Alle de gedichten van den vermaarden poëet Jan Vos*. Deel 2. Amsterdam:
Jacob Lescaijje.

BIJLAGEN

Gedichten van Jan Vos, met referenties naar de ethiek voor de marktplaats, uit de bundel:

- *Alle de gedichten van den poëet Jan Vos. Deel 1. (1662)*

Uit: **Byschriften op schilderyen**

Den Heer Joan Koeimans wapen is een Haan, Ossenhoofd en Roozen

*De wakkerheid, de kracht en roozen, schoon van blaân,
Versieren Koeimans schildt. Hoe zal men dit verstaan?
Wie handelt moet geen tijdt, leert hy, verwaarelloozen:
Een wakker koopman vindt de Beurs een beemdt vol roozen.*

Uit: **Byschriften op afbeeldingen**

Den E. Heer Daniel de Vogelaar

*Dus ziet men Vogelaar, een van de hooftpilaaren
Daar 't Beursgewelf, tot heil van Amsterdam, op rust.
De handel is niet dan door wysheid te bewaaren.
Hy heeft de zee deurploegt van d'een tot d'andre kust.
De zucht tot koopmanschap begeert de ruimste paalen.
Wie dat de Beurs bezorgt verkrygt een heerlyk lof.
De Noordbeer, vol gestarnt, quam hem bywyl bestraalen,
Daar hy den grooten Saar begroeten in zyn hof.
Nu wordt hy aan het Y geroemt door schrandre pennen.
Een wakker koopman is na 't leeven noch te kennen.*

Uit: **Puntdichten**

11. Ian de schilder

*Jan maalt de Liefde blindt, en 't is ook wel gestelt.
Vraagt gy waarom? zyn wyf is scheel, en heeft geen geldt.*

26. Dokter, Advokaat, Preekant

*De Dokter, d'Advokaat en Preeker zyn vol trekken.
Veel vindt men overwys, veel zyn geleerde gekken.
De botste willen 't meest: hun reeden zyn geweldt.
Deez' eist het lichaam, die de ziel, en d'ander 't geldt.*

39. Jop d'Alchemist, en Schout Pieter Pietersen

*Jop zocht naar goudt, en heeft zyn goudt om 't goudt verquist.
Zoo heeft hy min verstandt dan d'allergrootst' der gekken.
Een Schout dat is, dunkt my, een rechte Alchemist:
Want die weet goudt uit zweet van armeluy te trekken.*

51. Aan A. D. woekeraar

*Gy ziet graag armeluy, zegt gy; maar 't is te wraaken.
Waarom? om dat gy al wie ryk is arm wilt maaken.*

96. Kaale Joost

*Joost is heel reklyk, hoord' ik hem onlangs verhaalen;
En 't is zoo: want Joost toont zich taay in te betaalen.*

108. Tryn, die schoon, loogenachtigh en zwanger was

*Tryn is als 't koopergeldt met een vergulde randt:
Want zy is vals van hart, en heeft een goede standt.
Hier lykt zy 't geldt weer niet, om dat zy zwaar van wicht is:
Maar dat Tryn zwaar is komt alleen om dat zy licht is.*

122. Aan Amsterdam

*Wat doet u aan het Y de Beurs op 't water bouwen?
Om dat de kooplyu meest op wateren betrouwen.
Men ziet haar ook in 't nat van d'Amstel met haar voet.
Hier wyst zy dat de winst zoo los is als de vloedt.*

132. Aan N.V.S.

*Piet dient geen schoutampt, zoo gy zegt: want hy heeft niet
Met guits verkeert, noch met die 't volk, door woeker, stroopen.
Maakt ommeegang met guits bequaam? zoo dient het Piet:
Want hy heeft, naar ik hoor, veeltydts met u geloopen.*

146. Slaapende Cupido

*Hier slaapt de mingodt: want hy kan geen toegang vinden.
De harten laten zich geen meer door Liefde binden.
Het huwelyk heeft zich tot woekeren gestelt.
't Hart wordt nu niet gewondt dan door een pyl van geldt.*

158. Losse Jan

*Jan was onlangs in 't west, en gaf zyn geldt ten besten;
Neen: 't lichaam was in 't west, en hoeft was buiten westen.*

169. Aan Lammert de woekeraar

*O Lammer! dat uw a een o wierdt, in het leezen,
Dan zou uw naam, gelyk uw huis, een lommert weezen.*

178. Flip de Lombardier

*Wie geldt van nooden heeft, moet zich by Flip vertoonen:
Deez' trekt van hondertpondt, voor 't leenen, hondert kroonen.
Uw panden blyven borg, al wisselt gy van wyk.
De ryke maakt hem arm, en d'arme maakt hem ryk.*

182. Beurs t'Amsterdam spreekt

*Roemt Efezen op haar kerk?
Tyrus op haar ruime haaven?
Babel op haar metselwerk?*

*Memfis op haar spitse graaven?
Roomen op haar heerschappy?
't Is een roem om uit te dondren:
Maar all' 't aardtsch' gewest noemt my
't Wonder van all' andre wondren.*

189. Aan de schatkamer in de Bank van leening t'Amsterdam

*O Rykdom! gy vertoont ons d'armoedt van de Stadt.
De hoverdy is 't grootst' bederf der onderdaanen.
Wie zucht niet die dit ziet? te dier is deeze schat:
Zy quam door zweeten, en vertrekt weêr nat van traanen.*

194. In 't Stamboek van H. Galama

*De Dichtkunst acht men arm: maar 't zeggen heeft geen schyn.
Wie alles doet om niet, toont die zich arm te zyn?
Neen: ryker dan de geen die goudt door twisten haalen.
De Dichtkunst laat zich met een lauwerbladt betaalen.*

202. Kees geldtverquister

*Kees geldtverquister durft zich zelf een steêling noemen,
En 't is een boer, die hier van Slooten is geraakt.
Kees heeft gelyk dat hy zich steedeling durft roemen:
Want hy is door 's stadtsklok, door 't Recht, steêkindt gemaakt.*

210. Matys Asseuradeur

*Matys verzeekert elk, en houdt zich zelf uit zorg;
Want hy verzeekert zich in 't hof te Kuilenborg:
Daar vloeit zyn huis van wyn, hier dryft de Beurs van traanen.
D'onzeekerheidt van 't weêr verzekert elk voor maanen.*

218. Toen den Eed. Heer Jakob Westerbaan, Ridder, Heer van Brandtwyk, Gyblandt zyn Gedichten aan my vereerde

*Hoe zal ik Brandtwyk best bedanken voor zyn blaadren?
Is 't ook met vaarzen? neen: ik ben te dier verplicht.
Poëeten hoort men niet dan met lauwrier te naadren.
Een Glazemaakers rym heeft by geen Ridders dicht.
Ik dank van Brandtwyk voor zyn boek vol braave klanken.
De Dichters danken: want zy dichten slechts voor danken.*

225. Schurfde schaapen blaaten het meest

*Het Schouburgspel, zeidt Joost, komt van den helsche geest;
En zelf leert hy een rol daar weeuw' en wees voor vreest.
Hy maakt de ruime markt en beurzen tot tooneelen.
Vraagt gy: waarom? om 't spel van bankerot te speelen.*

241. Godt en goudt

*Een letter is 't verschil van Godt en goudt, zeidt Knyf.
Godt heeft 'er niet dan vier, en 't woordt van goudt wel vyf.
De menschen zien op 't meest. o goddelooze zinnen!*

Is 't dan ook vreemt dat veel het goudt voor Godt beminnen ?

204. Klaas hadt zyn tydt verluidt, wierdt klokluijer

Klaas heeft zyn geldt verluidt, en wordt 'er om gescheldt:

Nu dat hy luiër is verluidt hy 's Heeren geldt.

Verdient dit werk geen straf? wat zou de straf beduijen?

Wie dat zyn geldt verluidt, Klaas windt nu geldt met luien.

244. Verspeelt is verspilt

Wie dat zyn geldt verspeelt behoudt niet voor zyn darm.

Verspeelt komt van verspilt: wie dat verspilt wordt arm.

Vraagt gy hoe dat men 't geldt verspillen kan men troeven?

Men handelt 'er altydt met heeren, hoeren, boeven.

251. Onderscheidt van bankerotten

Veel vaaren bankerot, als 't weer hun goedt doet blyven.

Jan heeft zyn geldt verspeelt door kaartbladt, steen en schyven;

Ia hy verspeelde lest zyn huis en eigen beeldt.

Wie bankerot vaart, Jan is bankerot gespeelt.

270. Aan G.N.

Al wat ik rym, zegt gy, moet ik van andre weeten.

Ik rym, en 't is ook waar, dat gy uw moeder smyt.

Ik rym dat gy weleer in 't tuchthuis hebt gezeeten.

Ik rym dat gy uw Vaâr zyn bankerot verwytt.

Zulk rymstof raap ik: want dit is al lang gescheeven.

Wie dat de waarheidt raapt heeft kleene zondt bedreeven.

295. Aan E.O.

Enkhuizen roem niet meer op 't munten van uw geldt;

Het Y slaat beeter munt, schoon 't nimmer stempel stelt:

Dies zeg niet dat het staan aan u alleen vergunt is.

't Is zeeker dat aan 't Y, zeidt elk, de rechte munt is.

298. Flip schilderde veel tydts struikroovers

In rooveryen, op 't panneel, toont Flip zyn geest;

Maar 't is niet vreemt: zyn vaâr is Lombardier geweest.

306. Op Vianen

Vianen lacht wanneer de Beurs aan d'Amstel schreit.

De zeestorm is het veldt daar zy haar vrucht af meit.

De doodtslagh van het volk doet haar in weelde leeven.

Veel worden door de val van anderen verheeven.

308. Goudtgewicht

De Goudtgewicht ontdekt de dievery van 't goudt.

Zy eist geen bloedt; maar geldt: men paait haar als de Schout.

315. Mees aan Jan

*Al die de Beurs betreên, zyn dat niet van de vroomen?
Ik weet niet: maar ik weet dat zy voor koopluys koomen.*

319. Jas de Schuivevoerder

*Jas zeilt, noch stuurt: maar roeit, waar dat hy met zyn schuit vaart.
Hy vaart door 't roeien wel, gelyk hy zelve melt.
Een ander man wordt arm, wanneer hy achter uit vaart:
Maar Jas vaart achter uit, en wordt heel rijk van geldt.*

324. Aan den Eed. Gestr. Heer Joan Huidekooper van Maarseveen, Ridder, nu Scheepen t'Amsterdam

*Gy noodt my in het veldt om 't veldthoen te verschalken,
En haas te jaagen, die gy endlyk achterhaalt:
Ik volg noch vlugge hondt, noch scherpgebekte valken.
Al waar men zweet voor geeft wordt veel te dier betaalt.
Ik leen mijn voeten niet om naar het wildt te loopen:
Zoo zyn mijn vaarzen niet verleegen om een voet.
Een voeteloos gedicht heeft nooit op roem te hoopen.
Ik zoek het schuwe wildt, dat gy in 't veldt op doet,
Te vangen op uw disch, en makkelyk te eeren.
Wie in de schootel jaagt, zal vangen en niet zweeten.*

325. Jool de geldtverquister

*Jool leert boekhouden, om naar Indiën te vaaren:
Want hy verteert, aan landt, zyn geldt in Bacchus waaren.
Ik weet hem beeter raadt: boekhouden is om zunst.
Jool leert geldt houden: want dat is de rijkste kunst.*

341. Trouwelooze Trijnsnaps

*Hadt ik Trynsnaps van goudt, ik zou 'er geldt van slaan.
Wat voordeel zou 't u doen? het zou niet moogen gaan.
Het goudt van Trijn zou 't oog geen goede proef beschaffen.
Met recht zou 't Recht u voor een valschemunter straffen.*

354. Aan zeeker bankrotier die op zyn kunstigh zilverwerk roemde

*Gy roemt het hier fatsoen van uwe goude schaaalen:
Maar die u geldt af eist, ontzegt gy te betaalen.
De kunst is heerlijk: maar die schijven heeft van doen,
Is die 't gebroke goudt niet nutter dan 't fatsoen?*

368. Driederhande spel

*Wie met de teerling speelt, verteert zyn geldt heel arm.
Zoo hy verkeert, verkeert zyn lachen in gekarm.
Bemint hy kaartspel, zoo begint zyn goedt te springen.
De steen, de schyfen kaart zyn vol veranderingen.*

383. Aan K.S.

*Gy koopt geen schildery, zegt gy, dan oude stukken.
Wie geldt voor oudtheid geeft, is vol van zotte nukken.*

*Natuur betoont de jong' niet min dan d'oude gunst.
Wie wijs is schat geen stuk om oudheidt: maar om kunst.*

386. Aan den Ed. Heer Symon van Petkom, Heer van Nieuwegaarde, Agent van zyn Kon. Maj. van Denemarken in Brabandt en Vlaandren, nu by zyn Kon. Maj. van Groot-Britanje

*Die 't bloet, gelyk een beek, door 't staal langs d'aart doet bruizen,
Vereert men met de naam van een doorluchtig heldt.
De gruwlen worden veel voor loffelijk gestelt.
Mijn minste werken zijn, dat tuigen zoo veel huizen,
Doorluchtiger dan 't werk van 't woedendt oorlogszwaardt.
Gy licht, en vraagt: wat werk maakt u aan 't Y vermaart?
Het glazemaaken, dat geen donker wil gedoogen.
De glazen dienen 't huis, daar 't duister is, voor oogen.*

389. Peer de Glasblaazer

*Peer maakt doorluchtigh werk, op hoop van weinigh weeken:
Peer licht, en heeft gelyk, als hy zyn werk ziet breeken.*

391. V. aan Amsterdam

*Zwijgh van uw koopmans beurs; Freek heeft nooit beurs gestelt,
En pleegt ook koopmanschap. vraagt gy: met wat voor waaren?
Met Staat- en oorlogs ampt: maar eer men leever, geldt.
Wie dat eerst geldt heeft hoeft niet bankerot te vaaren.*

417. M.G.K. toen hy zijn gebrooke glazen niet liet maaken

*Waarom laat Markus 't glas niet stoppen in zyn zaalen?
Om dat Jupyn, in goudt verschept, hier deur zal daalen.
Hy heeft zyn dochters schoot hier toe al op gestelt.
Een woekeraar verkoopt zelf lyf en ziel voor geldt.*

420. Katrijn kocht te borg, en zwoer, als zy gemaant wierdt, dat zy betaalt hadt

*Katrijn koopt alles: maar men ziet haar niet besteeden.
Wie dat haar borgt en maant, betaalt zy voort met eeden.
Is dit voor niet? och neen: wie dat dit waant die dwaalt.
't Is dier al wat men met zyn zaaligheidt betaalt.*

429. Neel troude Gryn haar slaaper

*Neel hadt aan Gryn geborgt: maar hy kon niet betaalen.
Hier eist verstandt, zeidt Neel, of ik verlies 't geduldt.
Wat deedt zy om haar geldt van Gryn weêr in te haalen?
Zy trouwd' hem, om geen schaâ te lyden, over schuldt.*

434. Glazemaaker

*Glasmaaker noemt my d'een, en d'ander weêr glasbreeker:
Wie dat glaslooder zeidt, ken 't ambacht wel zoo zeeker.
Glasbreeken doen ik meê: maar eer ik 't loôn begin.
Wie glas met schaade breekt, ik breek het met gewin.*

441. De Soomer

*De Soomer ziet op winst. aan winst is arbeid vast:
Maar hoop van overwinst gevoelt in 't werk geen last.*

444. Zeeker Advokaat van quaade zaaken, heeft twee deuren aan zijn huis

*Dit zijn twee deuren van een ongelijk vermoogen;
Hier woont de Waarheid; daar, haar vyandin, de Loogen:
Maar die van Waarheid wordt hier zelden opgedaan.
Wie geldt heeft en geen recht moet deur de Loogen gaan.*

455. Kaatsbaan van Fortuin

*De Beurs is 't kaatsperk van het weiffelend Geval.
De koopman strekt haar, in het kaatsen, tot een bal:
Nu zal de bal te kort, dan weeder over vallen.
De koopmanschappen zijn bedriegelijke ballen.*

468. Aan B.O.

*Gy vraagt of ik ook dicht om geldt; 't heeft blijk noch schijn.
Ik mis; ik dicht om geldt: maar 't moeten glazen zijn.*

478. Beeldt van d'Armoedt

*Hier ziet men d'Armoedt staan: elk wil haar huisvest geeven.
Is 't al uit deernis? neen: maar z'is van goudt gedreeven.*

485. K.N. Loogenachtige geldtverquister

*Gy spilt uw geldt en toont nochtans een gierig' aart.
Hoe kan dat zijn? om dat gy staâgh de waarheid spaart.
Wildt gy by zuinigen en milden zijn geleecken?
Weez' zuinigh op uw geldt, en mildt in waarheid spreken.*

487. Aan Dirk de kunsthaater

*Wegh kunst, zeidt Dirk, 't is kunst die geldt vergaaren kan.
Zoo woekren kunstigh is, is Dirk een kunstigh man.*

488. Aan Mevrouw Margareeta van H. toen haar zoontje zyn oogen door de kinderpokken, verlooren hadt

*Margreet, gy weent vergeefs om uwe zoontjes ogen;
Hy wordt, door ramp, een godt, en gy tot een godin:
Want nu men 't git geen meer in 't voorhoofd ziet vertoogen,
Zult gy vrou Venus zyn, uw zoon de vlugge Min:
Twee godtheên die all' d'aardt doen luistren naar haar wetten.
Wie iet om winst verliest, behoort geen rouw te zetten.*

490. 't Klaagen komt van oudts

*G klaagt my dat deez' eeuw van yzer is gemaakt.
Hoe komt dan dat uw disch van goudt en zilver blaakt?*

523. Mispelding

Het woordt van winter heeft zijn oorsprong van win teer;

*De winst is teer, wanneer men 't water kan berijden:
Maar 't woordt van zoomer spruit, dunkt my, van kom zoo meer.
Wie dat wel zaait en oest, wenst die niet zoo meer tijden?*

555. I.G. wou geen koper kruisbeeldt gieten, en maakten een koopere lamp, die voor d'afgodt van de Kaizer van Japon zou branden

*Schijnheilig wou weleer geen koper kruisbeeldt maaken;
Nu maakt hy iet dat voor een duivelsbeeldt zal blaaken:
Maar dit belooft meer geldt dan 't kruisbeeldt, naar ik reeken.
Is dat de duivel niet, om winst, een kaars opsteeken?*

565. Aan zekere broodbakker

*Elk gildt heeft zijn patroon; maar 't bakkers heeft 'er geen:
Dit past de bakker die by Jozef zat gevangen.
Zoo maakte zy het broodt, uit vrees, geen meer te kleen.
De dievery wordt best geweert door vrees voor hangen.*

568. Koert

*Koert lastert de Fortuin, om d'ongestaadigheidt;
Want Koert houdt staadigh standt: maar 't is in vals beleit.*

573. Tabak voor rym

*Hans schreef een eerdicht voor Michiel, daar roem in stak.
Michiel gaf Hans, tot loon van 't dicht, een rol tabak.
Is dat beloonen? ja: hy hiel de rechte paalen.
Die windt verkoopen moet men weêr met rook betaalen.*

597. Voor de hofsteê van den E. Heer W.V.E.

*De koopmanschap en 't landt zyn ongelijk van paalen:
De Beurszorg is voor 't huis, en 't landt om aâm te haalen.*

638. Aan zeeker rijk woekeraar

*Ik ben zoo rijk als gy; geeft my noch schip, noch ploeg:
Ik heb van all's genoeg, om dat ik my genoeg.*

651. Marcelis Alchimist

*Marcelis zocht naar goudt, door hulp van oude boeken:
Maar hy verloor zyn goudt met lang naar goudt te zoeken.
Nu dat hy arm is vindt hy goudt en zonder werk:
Want hy leeft nu op 't goudt van 't zakjen in de kerk.*

680. Geldt-Munter

*Een Munter heeft het drok met stempelen van schijven.
Hy heeft veel toeloop: want hy maakt heel goedt fatsoen.
Zijn werken ziet men niet lang in zijn winkel blijven.
Wie all' mans gaading maakt heeft 't allermeeest te doen.*

698. Toen G.B. zeide dat hy zich zelf niet kon, liet ik hem een ruit van glas zien

Kent gy u zelf noch niet? zoo ziet uw zelf: 't is tijdt.

De kennis komt door 't zien. hier ziet gy wat gy zijt.

690. Yzere deuren aan de wisselbank

*Veracht geen yzer' eeuw; hier zijn twee yzre draaken,
Die 't gulde vlies aan 't Y voor roovery bewaaken:
Het vreest geen Jazon, die, door wapens, onheil baart.
De goudteeuw wordt hier zelf van d'yzzer' eeuw bewaart.*

700. Op Juffrou Anna van Loon, gemaalin van den Heer Mr. Willem Blaau

*Een eerlijk koopman zoekt zijn huis van loon te bouwen.
Van loon komt dapperheid: zoo raakt een Vorst ten troon.
Elk schijnt op Saturdag van loon het meest te houwen:
Maar Blaau die houdt, dit 's meer, het heele jaar van Loon.*

712. Katrijn betaalt niet

*Katrijn onthoudt heel veel, zegt gy, gelijk men meldt;
En 't is ook zeeker: want Katrijn onthoudt mijn geldt.*

724. Een koopere vergulde Louys

*Dit geldt is quaad van hart: maar 't heeft een goede stempel.
Hier schuilt een koperbeeldt in een vergulde tempel.
Geloof de munter niet, zijn vleien heeft slechts schijn.
Van buiten is Louys, van binnen Mazarijn.*

738. Wapenhuis en Scheepstimmerwerf van de Zeeraat t'Amsterdam

*Hier bout de Zeeraadt, om de vrye zee te bouwen.
Op zulk een voorzorg kan den koopman zich betrouwen.
Wijk roovers: want de zee is als de zon gemeen.
Wie reeden wraakt, verwint men best door dapperheên.*

746. Aan R. F. K.

*Gy zult myn reekening eens overzien, zegt gy.
Het over zien is veel te haatelyk by my.
Dies ziet 'er toch eens in, ik kom om geldt te haalen.
Wiez' over zien wil zoekt my nimmer te betaalen.*

753. Daagelijksche wissel

*Freek was een wisselaar die goudt, noch zilver hadt;
En in het wisselen bestondt zijn grootste schat.
Hy gaf zijn ziel bywyl door 't wisselen ten roof.
Waarom? hy wisselde gestaadigh van geloof.*

Gedichten van Jan Vos, met referenties naar de ethiek voor de marktplaats, uit de bundel:

- *Alle de gedichten van den vermaarden poëet Jan Vos. Deel 2. (1671)*

Op d'afbeelding van den E. Heer Joan de Zwaan

*Dus leeft de Zwaan door kunst, een Zwaan die deur de baaren
Durft bruizen met zijn geest tot steun van huis en landt.
Zoo strekt hy aan het Y een van de Beurspilaaren.
De Beurs behout het huis en Staat in vaste stant.
Zijn inborst, trouw van aart, zal na zijn sterven leeven.
Een loflijk koopman weet de doot verby te streeven.*

Op 't glas in 't huis van Symen Willemsen, Schipper op d'Eendracht, door den E. Heer Daniel Vogelaar vereert

*De scheepen zijn gebouwt om koopmanschap te laaden:
Zoo houdt de rijke Beurs de Staat der Staaten staan.
De winzucht vreest noch windt, noch Thetis diepepaaden.
Zoo zagh men Willemszoon met d'Eendracht, rijk gelaân,
De golven ploegen, spijt de zee- en krijgsgevaaren.
Een dapper Zeeman poogt zijn waaren te bewaaren.*

Op 't weeshuis van d'arme vreemdelingen

*De Dichtkunst doopt haar pen in schrandre hengstebronnen,
Om Krezus, rijk van schat, door moordtgeweer gewonnen,
Te roemen met een klank van 't wijdtbafaamt Atheen:
Ik zal mijn veeder in geen Grieksche Hippokreen,
Maar in de traanen van de schreiend' Armoedt doopen.
Wie niet dan waarheidt zingt hoeft om geen hulp te loopen.
Weg, groote hoven, weg, gy zijt te kleen van lof.
Ik vindt in 't Armehuis een overrijke stof.
Toen 't machtig Amsterdam, door koopmanschap aan 't bloeien,
In huizen, vol van praal, en volk begon te groeien,
Quam d'Armoedt aan het Y, op hoop van heil te zien.
Wie zonder schuldt verarmt behoort men hulp te biên.
Al wat men d'Armoedt schenkt is eerst van Godt geschonken.
[fragment]*

Oordeel van wijlen den Professor Capar Barlaeus, over 't dichten van Jan Vos, getrokken uit sijne Latijnsche Brieven.

Uit een Brief aen den Heere van Zuilichem

De Poëten spotten en beuselen nu over ernstige saeken. Maer seker uit veel beter drift heeft hier onze Glasemaker, een ongelettert man, een Treurspel, hoewel van een verdichte stoffe, geschreven. Dit is dikmaels gespeelt, en 't kan den toehoorder noch niet versaedigen. Ik heb 't zevenmaelen gehoort, buiten mijn gewoonte; want ik plag mijn ooren niet meer dan eens aen sulke speelen te leenen. De heer Hooft heeft het op mijn' aenmaening gehoort, en stondt als voor 't hooft geslagen. Van der Burg heeft het gehoort, en stondt stom van verbaestheit. Vondel heeft het gehoort, en zeide, 't is een man van wonderbaer verstandt. Hy spreekt met woorden van Zuilichem, de heer Drost, en Vondel mede spreken en schrijven. De spreuken sijn deftig, vol sins en t'eenemael passende op de saeke. De geheele oudtheit heeft geen treuriger

Treurspel: en misschien sullen sich de strenge berispers daer alleen aen stooten dat het al te treurig is. Ondertusschen heeft hy twee voornaeme deelen des Treurspels op een wonderlijke wijze waergenomen, de seden en de hertstochten. 'T Geheele Treurspel gelijk 't gespeelt is, heeft hy een half jaer lang in 't hooft onthouden, en daer na laeten schrijven. De Treurspeelen der onsen, ook al uwe schriften, kan hy op sijn duim, en seit se op. 'T Spel is waardig dat gy 't hier hoort of leest, want het is onder de pers. Wanneer gy hier komt, sal Andronicus, de voornaemste rol des Treurspels, de hooge Schouburg t'uwer eere doen daveren. Ik heb eenige Nederduitsche veerssen voor hem geschreven, om opentlijk te betuigen, wat im van den maeker en 't werk oordele.

Verzoekschrift, aan d'Eed. Eed. Heeren Schatbezorgers van Amsterdam

*O Schatbezorgers van de hooftmarkt aller steeden!
Ik kom uw Achtbaarheên eerbiedig teegentreden;
Ik die, wanneer 't de tijdt wil lijden, vaarzen dicht
Op Helden, Hartogen, Vorstinnen, Prinsen, Graaven
En Koningen, die door de Faam ten hemel draaven,
Verzoek het Leeninghuis te dichten met mijn glas.
Wie licht wil scheppen komt doorluchtig dicht te pas.
De glaazen dienen 't huis, als 't duister is, voor oogen.
Ik hoop de woestewindt, hoe machtig van vermoogen,
De donder, dol in 't woên, en blixem, scherp van punt,
Deurmengt met nat en sneeuw, zoo gy my 't werk vergunt,
Tot welstant van het huis, te keeren door mijn ruiten,
Een huis vol glaazen houdt het onweer dikwils buiten,
Vergun uw Dichter dat zijn hoop niet wordt gesnoert.
Wie door 't bloedtdorstig staal doorluchtig werk volvoert,
Wordt in het veldt van Mars bedankt met lauwerblaadren:
Ik zal doorluchtig werk, o loffelijke Vaadren!
Aan u vertoonen, en noch zelver dankbaar zijn:
Vergeef het my zoo ik te stout veur u verschijn,
En uwe taay geduldt, door mijn verzoek, kom tergen.
Wie gunst by Heeren zoekt vereist 'er eerst te vergen.
De huiszorg, die gy mint, geeft my by u geleit.
Een Dichter heeft, bywjl, een weinig vryigheidt.*

Tekst van Jan Vos, met referenties naar de ethiek voor de marktplaats, uit de bundel:

- *Klucht van Oene* (1662)

[*Oene r.219-228*]

Toen quam, ik op ien aare plaats, by menschen mit ien woekerende geest;
Deez'hadden, toenze noch in de werrelt waeren, Lommerthouwers eweest:
Nou waerenze in de helsche lommert verzet teugen vijf en veertig en ien quart ten hondert
En om datze et verstaegeldt niet opbrochten, worden'er alle daag ien lit van et lijf eplondert.
Die deur et zwiet en bloet van armen rijk worden vereisen gien minder ellent.
De Soliciteurs, veur bloedtzuigers van Weezen en Weeuwen bekent,
Worden'er veur turf onder ien Ketel vol Pachters estookt, in plaats van koolen:
Dit waeren pachters die de sluikers deden bloên, en zelf haddenze et Landt bestoolen.
Die welier efaliert waeren, toonden an de duivel heur quietancies: maar ze waeren van
pampier,
En dat is in de hel al eveliens as bossekruidt by vier:

[*Oene r.233-240*]

Toen zag ik ien diel menschen mit zwarte handen, wat hebben deuze gasten, vraagde ik,
edaen?
Wil jy et weeten, zey de duivel, zoo luister, ik zel et jou vertellen gaen.
Dit binnen verwers, die mit bestelling van koopluy binnenshuis vrybuiten.
Deuze dieven wisten de zijd, deur schors water bol te maken; ja hiel te ontsluiten:
Dan begootenze de draeden met sop van vijlsel, en slijp, en aar swaer goet.
Daer nae leide ze de strengen in 't sap van gal, en alluin, datze weer dicht in men kaar doet;
As dat edaen was, raakte de zijd in de verf, dieze zoo wel tot lijm, as glans verstrekte; ja door
zulk ien pleegen,
Deenze drieverendiel zijd, over de vyfverendiel weegen.

[*Oene r.262-273*]

Wees jy slechts te vreen, zey de Duyvel, ly jy wat pijn, jou kijeren gaen weer in 't felp:
De maakelaers, die met liegen en bedriegen aan de kost raken,
Ja die'er zelf tot koop-luy, en de koopluy tot maakelaers maaken,
Worden'er op zen Avekaets, en Prokreurs estraft:
Dan worde z'er aan de koopluy, haar falierde miesters eschaft,
Dieze, tot wraak, het vel van de leden stroopte;
En tot mier pijns, in ien bak vol pekkel doopte.
Zy vloekten, en knarsten op'er tanden van ongedult.
Och! och! och! riepenze dat jy falieert bint dat is jou eygen schult;
Want ien Koopman, die hem van ien makelaar laet belezen,
Die wil, spijt sijn eigen zelf, ien makelaar wezen.
Ik docht de maakelaars liegen 't niet, al kanneze 't wel.

[*Oene en Ritaart r.459-468*]

Hier is de ierste Zark.

Hy leest: Hier leit hy die het spijt dat hem de doodt verriedt:

*Noch meerder spijt het hem dat hy zijn geldt verliet:
Wat of dees Woekeraar het allermeest mach spijten?
Dat hem de wurmen 't vleis om niet van 't been af byten.*

Die Woekeraar et zo gierig eweest as de Vaar van onze Joost en meidt:
Want die is zoo gierig dat et hem spijt dat hy om niet Godt helpje zeidt.
Hier is de twiede Zark.

*Hy leest: Hier leit een Wisselaar die goudt noch silver hadt.
En in het wisselen bestondt zijn grootste schat.
Hy gaf zijn ziel bywyl door 't wisselen ten roof.
Waarom? hy wisselde gestadig van geloof.*

[Oene en Ritaart r.483-488]

Hier is de vijfde Zark.

*Hy leest: Hier leit een Advocaat: de hemel wil hem niet:
De duivel weigert hem een plaats in 't helsch gebiedt:
Want Pluto vreest dat hy de boozen vry zou maken.
Waarom? hy hadt gediend tot veurspraak van qua zaken.*

Dit was hy, loof ik, die bewees dat leelijke Trijn volmaakt was, en 't was ook wel verzint;
Trijn was leelijck en volmaakt; maar 't is niet vreemt, want zy was toen mit kindt.

[Oene r.647]

Jy moet deinken ik bin ien Koopman en ien van de beste Sinjeurs.

[Fijtje r.648]

Dat de zotten belle droegen, hoe geweldig zou et 's middags klinken op de Beurs!

[Oene r.663]

Jy bint ien schans zwijn.

[Fijtje r.663]

Ik zel jou veur Commissarissen ontbien zoo waer as ik Fy hiet.

[Oene r.664-666]

Jyme voor Commissarissen ontbien? die macht en heb jy niet;
Jou beurs die is te kaal, om na ien Advocaat te wandelen:
Want ien Advocaet is as ien Hoer, die heur om gelt laet handelen.

[Fijtje r.667-669]

Jy men kalen? jy gatvink? jy bint zelf zoo kaal as ien luys.
Wie bin ik schuldig? zeg hontsklink? ik woon in men eygen huys.
Tot mijnent zelle me Erfgename al mier asze miene uit de kas halen.

[Ritsaart r.692-693]

De voeten van zen pasquillen, heb ik wel hooren zeggen,
Binnen zoo kreupel as hy bot in zen koopmanschap.

[Fijtje r.736]

Wel, valse testament-schrijver, wat heb jy te zeggen? jou vaar is bankerot evaaren.

[Notaris r.737-742]

Dat men vaar bankerot voer, kost jou niet ien zier:

Hy gaf noch vijfentwintig ten hondert, dat is de rechte koers van ien bankerottier:
Maar jou vaar was ien dief: want as hum zen werkvolk werk t'huis brochten, wou hy heur 't
bedonge loon niet geeven.
Zeide zy; sinjeur we kennen van zulk ien kleine loon niet leeven:
Wees jy te vreen zeide hy, ja ik rae jou dat je van hooger loon zwijgt:
Ik bin ien buurtmiester, ik zel maaken datje onderhouding van de Almoeseniens krijgt.